

Точиліна Ю. Ю.
*кандидат економічних наук, доцент, учений секретар
Причорноморського науково-дослідного
інституту економіки та інновацій*

Yuliya Tochyliina
*Ph.D Candidate in Economics,
Associate Professor, Scientific Secretary
Black Sea Research Institute of Economy and Innovation*

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті досліджено сутність поняття, складники та основні рівні людського капіталу: індивідуальний, корпоративний та національний. З'ясовано властивості людського капіталу, що дають можливість визначити його як один із факторів інноваційного розвитку національної економіки. У структурі людського капіталу виділено знання, як джерело збільшення вартості товару (послуги) та створення інновацій. Визначено, що людський капітал є необхідним джерелом інноваційного розвитку, проте не є достатнім. Тому окреслено три групи умов, без яких інноваційне зростання національної економіки є неможливим. Основну увагу зосереджено на виявленні проблем (економічних, соціальних та інфраструктурних), що перешкоджають інноваційному розвитку національної економіки, вирішення яких передбачає активізацію розвитку людського капіталу.

Ключові слова: знання, інновації, інноваційний розвиток, креативність, людський капітал, національна економіка, творчість.

Вступ та постановка проблеми. Одним із пріоритетів сучасної національної економіки є інноваційний розвиток, що є основою для забезпечення конкурентоздатності економіки, ділової активності суб'єктів господарювання, зростання рівня добробуту населення. Така система покликана створювати умови для активного розроблення та впровадження інновацій і для всебічного розвитку та самореалізації людини.

Інноваційний етап розвитку національної економіки кардинально відрізняється від постіндустріальної стадії та передбачає побудову принципово нових економічних відносин між суб'єктами, в основі яких лежать знання та інновації. Саме тому людина, її творчо-креативна діяльність стають одними з важливих джерел інноваційного розвитку, а відповідно, людський капітал, що здатен генерувати нові знання, є головним ресурсом інноваційного виробництва. У зв'язку з цим актуальним завданням для сучасної економічної науки є визначення значення людського капіталу для інноваційного розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема людського капіталу, його складників та значення для розвитку економіки завжди привертала увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, серед яких потрібно виділити: Г. Беккера, Б. Буркінського, О. Грішнову, Е. Долана, Р. Капелюшнікова, Ю. Корчагіна, Е. Лібанову, А. Сміта, І. Розмаїнського, С. Фішера, Т. Шульца та інших. Останнім часом стрімко зростає популярність питань щодо інноваційного розвитку економіки. Значну увагу аналізу науково-технічного прогресу приділяли західні економісти, а саме Е. Денісон, Б. Санто, Р. Солоу, Б. Твісс. Значний внесок у вивчення таких аспектів зробили й українські вчені С. Арутюнян, В. Геєць, А. Ключник, Л. Федулова та інші. Однак постійні зрушення інноваційної активності вимагають подальших наукових досліджень у напрямі розкриття впливу людського капіталу на інноваційний розвиток.

Метою статті є визначення складників людського капіталу, що виступають підґрунтям для інноваційного розвитку національної економіки, та окреслення проб-

лем інноваційного зростання, вирішення яких можливе за рахунок належної уваги до всебічного розвитку людського капіталу.

Результати дослідження. Світові тенденції кінця ХХ – початку ХХІ століття засвідчили, що лише ті країни, які створюють та активно використовують інновації та нові технології, здатні до успіху. Останні виступають запорукою економічного зростання та індикаторами рівня економічного добробуту. Для національної економіки України одним із першочергових завдань є формування механізму інноваційного розвитку.

Інноваційний розвиток економіки передбачає цілу низку процесів, кінцевою метою яких є структурні зміни, що можливі за рахунок упровадження нових ідей, знань, технологій, раціонального використання інноваційного потенціалу для цілеспрямованого збільшення обсягів матеріального виробництва, покращення якості створеної продукції та наданих послуг; прискорення темпів соціального прогресу, зміцнення конкурентоздатності на міжнародній арені тощо. Зрозуміло, що одним із важливих факторів, без якого уявити зазначені структурні зміни неможливо, є людський капітал.

Інновації можуть бути створені лише людиною. Саме тому першоджерелом інновацій, а відповідно, й інноваційного розвитку, є людський фактор. Ми поділяємо наукову позицію угорського дослідника Б. Санто, який приділяє значну увагу людському капіталу у створенні інновацій. На його думку, «сама людина створює винахід та привносить в інноваційний процес елемент суб'єктивності, ірраціональності, який створює необхідність у принципово новому підході до інноваційного процесу» [5].

Незважаючи на досить довготривале дослідження феномену людського капіталу, нині немає єдиного загальноновизнаного підходу до його розуміння. Така ситуація стала можливою внаслідок багатогранної природи людського капіталу, адже він є предметом дослідження не тільки економічної науки, але й психології, соціології, права тощо. Один із засновників теорії людського капіталу Г. Беккер під цим поняттям розуміє «сукупність при-

роджених здібностей та отриманих знань, навичок, мотивації, доцільне використання яких сприяє збільшенню доходу (на рівні індивіду, підприємства або суспільства)» [8, с. 162]. Особливу увагу у формуванні людського капіталу Г. Беккер приділяє інвестуванню. Для С. Фішера людський капітал – «це ступінь утіленої у людині спроможності (здібності, талант, освіта, набута кваліфікація) приносити дохід» [6, с. 303]. Е.Дж. Долан визначає людський капітал як «капітал у вигляді розумових здібностей, отриманий через формальне навчання чи освіту або через практичний досвід» [2, с. 250].

Серед вітчизняних дослідників значний внесок у розвиток теорії людського капіталу зробила О.А. Грішнова, яка це поняття визначає таким чином: «Людський капітал – це сформований і розвинений у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу» [1, с. 34–35]. Отже, аналіз наявних підходів до визначення сутності поняття «людський капітал» дає підстави дійти висновку, що людський капітал – це капітал людини у вигляді фізико-психологічних та інтелектуальних якостей, а також здібностей, умінь, навичок, знань, мотивації, що генеруються та акумулюються протягом значного терміну часу й потребують постійних інвестицій, які у подальшому будуть мати позитивний соціально-економічний ефект.

У науковій літературі виділяють три рівні людського капіталу: індивідуальний, корпоративний, національний (див. рис. 1). Індивідуальний або особистий людський капітал – це нагромаджені індивідуальні та специфічні знання, навички, які здобуває людина завдяки освіті, професійній підготовці, досвіду, що дає їй можливість надавати відповідні послуги й отримувати доходи та інші блага. Т.А. Ящук порівнює такий вид людського капіталу з «іншими видами особистої власності (майно, гроші, цінні папери), яка приносить дохід, і називає її приватним людським капіталом» [7, с. 73].

Корпоративний людський капітал, або людський капітал на мікроекономічному рівні, – це нагромаджені організацією особливий людський капітал, що поєднує кваліфікацію та професійні здібності працівників, ноу-хау, інтелектуальний капітал, особливі управлінські та інтелектуальні технології, що збільшують конкурентоздатність підприємства, а також його здобутки у напрямі ефективної організації праці та розвитку персоналу. На інноваційному етапі розвитку одним з основних завдань діяльності сучасної організації стає найбільш якісне поєднання людського капіталу працівників, активізація їхньої творчо-креативної діяльності для забезпечення ефективного розвитку компанії загалом.

Національний людський капітал – це нагромаджені конкурентоздатні та високопродуктивні знання, інтелектуальний капітал, інновації та інноваційні технології, продуктивна та якісна праця, здоров'я, якість життя робітників, що забезпечують формування передумов для інноваційного розвитку країни та конкурентоздатності її економіки на світовому ринку. Національний людський капітал виступає частиною національного багатства країни.

Отже, індивідуальний людський капітал є первинним, а корпоративний і національний –

похідними від індивідуального. Проте в жодному разі не можна розуміти національний людський капітал як певну арифметичну сукупність індивідуального людського капіталу, оскільки національний людський капітал є складною категорією, що формується за рахунок інвестицій у виховання, освіту, культуру, здоров'я населення, його рівень та якість життя, науку, зростання професіоналізму та підприємницьких здібностей, інформаційне забезпечення та безпеку людини, економічну свободу тощо.

Людський капітал як економічна категорія має певні властивості, розкриття яких дає змогу більш ґрунтовно проаналізувати його вплив на інноваційний розвиток, а саме:

1) людський капітал виступає одним із головних факторів економічного зростання, без якого інновації є неможливими. Саме тому в сучасному світі людський капітал є більш цінним ресурсом ніж природний капітал;

2) людський капітал має тенденцію до нагромадження, адже його складниками є знання, досвід, навички, що виступають у вигляді певного запасу, який постійно збільшується;

3) формування людського капіталу вимагає як від людини, так і від суспільства загалом значних витрат (фінансові, часові, соціальна підтримка, психологічні зусилля тощо), раціональність яких прямо пропорційно позначається на стійкому економічному розвитку та інноваційному зростанні;

4) інвестиції в людський капітал є найбільш вигідними порівняно з іншими об'єктами, оскільки економічний та соціальний ефект від таких вкладень є довготривалим та має інтегральний характер;

5) людський капітал (незалежно від джерел його формування: державних, приватних, сімейних) може використовувати та контролювати лише людина, що виступає його носієм.

Людський капітал має унікальні властивості, що дає йому можливість бути важливим джерелом інноваційного розвитку (див. рис. 2). Серед складників людського капіталу, що беруть участь у створенні інновацій, особливе місце посідають знання. Дійсно, лише людина здатна генерувати нові ідеї, створювати нові відкриття, винаходи на основі наявних особистісних

Рис. 1. Складники людського капіталу

Рис. 2. Вплив людського капіталу на інноваційний розвиток економіки

знань. Навіть більше, сучасне знання ототожнюють зі стратегічним ресурсом [3, с. 87]. Інноваційний розвиток розпочинається з ідеї, яку висуває людина, що, по-перше, має відповідний рівень освіти, кваліфікації, мислення; по-друге, спирається на власний нагромаджений досвід і професіоналізм, проведені наукові дослідження та експериментальну базу, що дає змогу створювати нові знання. Виробництво, нагромадження та використання знань є основою інноваційної діяльності. Саме знання стають джерелом збільшення вартості товару або послуги.

У сучасних умовах знання втілюють вартість товару та залучають до процесу виробництва інші види ресурсів. Поступово знання стають основним фактором виробництва, тим самим витісняють працю і замінюють трудову діяльність новим типом активності, що характеризується значними елементами креативності та творчості. Одним із важливих завдань діяльності підприємств стає акумулювання інтелектуального капіталу, виявлення, накопичення, розповсюдження інформації і досвіду, створення передумов для поширення і передачі знань. Така дійсність дає змогу стверджувати, що аргументованою стає теза засновника теорії вартості, яка створюється знаннями Т. Сакаїя: «Ми вступаємо в новий етап цивілізації, на якому рушійною силою стають цінності, які створюються знаннями» [4]. Фактично національну економіку ХХІ століття можна визначати як економіку нематеріальних факторів виробництва, до яких насамперед варто зараховувати людський та інтелектуальний капітал, інноваційну діяльність, інтелектуальну власність, що функціонує на основі обміну та оцінки знань. Таким чином, знання, що сьогодні втілюються в людському капіталі, виступають основним фактором інноваційного розвитку.

Проте необхідно зазначити, що людський капітал є важливим та необхідним фактором інноваційного розвитку, але без формування сприятливих умов одного людського капіталу для інноваційного зростання буде не досить. До таких факторів потрібно віднести:

– соціально-управлінські умови, що передбачають формування належного навколишнього середовища, що є необхідним для інноваційної активності людського капіталу, складниками якого є суспільне визнання та підтримка творчих ініціатив;

– наявність дієвих матеріально-технічних умов, до яких слід зараховувати частину основного капіталу, без якого проведення наукових досліджень та впровадження інновацій є неможливим (обладнання, будівлі, матеріали, сировина тощо);

– фінансово-інвестиційне забезпечення для проведення наукових досліджень та впровадження інновацій.

Аналізуючи можливості інноваційного зростання в контексті розвитку людського капіталу, варто окреслити низку завдань, вирішення яких прискорить нагро-

мадження знань та інноваційний прорив на вітчизняному просторі. Зокрема, виділяємо три групи проблем, перша з яких – економічна, що конкретизується такими параметрами: складність залучення ресурсів (інвестиційні, трудові, матеріальні тощо) в інноваційну сферу; високі ризики ведення інноваційної діяльності; відсутність дієвих механізмів державного регулювання інноваційного розвитку та нечітка державна інноваційна політика; наявність недостатньої кількості кваліфікованих спеціалістів та підприємців, які володіють навичками та методами управління інноваційним розвитком; відсутність належної мотивації і, як наслідок, небажання працівників сприяти розвитку науково-інноваційної діяльності.

Другу групу проблем становлять соціальні, до яких треба віднести: не системний, а лише частково фрагментарний характер інноваційного розвитку; домінування технократичного підходу до організації інноваційних процесів; ігнорування ролі людського капіталу як одного з важливих факторів інноваційного розвитку; наявність феномену необґрунтованого опору працівників інноваціям та інноваційним перетворенням; відсутність дієвих державних програм освітньо-наукового розвитку людини; переважання консервативного середовища здійснення інноваційної діяльності; захист наявних інноваційних технологій перед створенням та запровадженням більш новітніх.

Третя група – інфраструктурні проблеми, такі як: відсутність сучасної матеріально-технічної бази для ведення науково-інноваційної діяльності; збільшення рівня трансакційних, податкових, адміністративних витрат; неефективність взаємодії бізнесу, держави та суспільства як основних споживачів інновацій; відсутність молодих та креативних робітників; збільшення значення фінансового менеджменту під час вибору напрямів інноваційного розвитку; недостатні темпи переходу до використання міжнародних стандартів якості та сертифікації створених інноваційних продуктів та послуг.

Висновки. Людський капітал має важливе значення для розвитку інноваційного складника національної економіки. Він бере участь у створенні приблизно двох третин національного багатства країни, тому, відповідно, виступає головним фактором економічного зростання та умовою конкурентоздатності національної економіки, що насамперед досягається за рахунок інноваційного розвитку. Покращення якості людського капіталу виступає базою для інноваційного розвитку та досягнення високих результатів. Тому необхідно створювати належні умови для постійного неперервного процесу циклічного відтворення людського капіталу. Також, враховуючи таке важливе значення людського капіталу в умовах сьогодення, необхідно приділяти належну увагу його формуванню, провідну роль у такому процесі має виконувати держава.

Список використаних джерел:

1. Грiшнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34–40.
2. Долан Э.Дж., Линдсей Д.Е. Рынок: микроэкономическая модель / пер. с англ. СПб. : Печатный двор, 1992. 496 с.
3. Друкер П. Посткапиталистическое общество. *Новая индустриальная волна на Западе : антология* / под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. С. 70–100.
4. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего. *Новая индустриальная волна на Западе : антология* / под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. С. 337–371.
5. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / пер. с венгерского. Москва : Прогресс, 2005. 376 с.
6. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи К. Экономика. Москва : Дело, 1993. 864 с.
7. Яшук Т.А. Сутність концепції людського капіталу. *Сталій розвиток економіки*. 2013. № 4(21). С. 71–75.
8. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. N.Y., 1964.

References:

1. Hrishnova O.A. (2014). Liudskiy, intelektualnyi i sotsialnyi kapital Ukrainy: sutnist vzaiemovzviatok, otsinka, napriamy rozvytku [Human, intellectual and social capital of Ukraine: the essence of interconnection, evaluation, directions of development]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, no 1, pp. 34–40. (in Ukrainian)
2. Dolan E.Dzh., Lindsey D.E. (1992). Ryinok: mikroekonomicheskaya model [Market: microeconomic model] / per. s angl. SPb. : Pechatnyiy dvor. (in Russian)
3. Druker P. (1999). Postkapitalisticheskoe obschestvo Novaya industrialnaya volna na Zapade : antologiya [Post-capitalist society New industrial wave in the West : an anthology] / pod red. V.L. Inozemtseva. Moskva : Academia. (in Russian)
4. Sakayya T. (1999). Stoimost, sozdavaemaya znaniyami, ili Istoriya buduschego. Novaya industrialnaya volna na Zapade : antologiya [The value created by knowledge, or the history of the future] / pod red. V.L. Inozemtseva. Moskva : Academia. (in Russian)
5. Santo B. (2005). Innovatsiya kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiya [Innovation as a means of economic development] / per. s vengerskogo. Moskva : Progress. (in Russian)
6. Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi K. (1993). Ekonomika [Economics]. Moskva : Delo. (in Russian)
7. Iashchuk T.A. (2013). Sutnist kontseptsii liudskoho kapitalu [The essence of the concept of human capital]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no 4(21), pp. 71–75. (in Ukrainian)
8. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. N.Y., 1964.

РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье исследована сущность понятия, составляющие и основные уровни человеческого капитала: индивидуальный, корпоративный и национальный. Выявлены свойства человеческого капитала, которые дают возможность определить его как один из факторов инновационного развития национальной экономики. В структуре человеческого капитала выделены знания как источник увеличения стоимости товара (услуги) и создания инноваций. Определено, что человеческий капитал является необходимым источником инновационного развития экономики, однако не является достаточным. Поэтому обозначены три группы условий, без которых инновационный рост национальной экономики невозможен. Основное внимание сосредоточено на выявлении проблем (экономических, социальных и инфраструктурных), которые препятствуют инновационному развитию национальной экономики, решение которых предполагает активизацию развития человеческого капитала.

Ключевые слова: знания, инновации, инновационное развитие, креативность, национальная экономика, творчество, человеческий капитал.

THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN INNOVATION DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary. The article examines the essence of the concept of "human capital", which is a complex and multifaceted economic category, which is investigated through the prism of economic, psychological, social, legal and other aspects and is important for the development of the economy. Human capital is defined as human capital, which is identified with physical, psychological and intellectual qualities, abilities, skills, knowledge, motivation and generated over a long period of time, due to constant investments. Therefore, the state should pay heed to the formation and maintenance of a continuous, continuous process of cyclical reproduction of national human capital. The components and basic levels of human capital are analyzed: individual (personal), often defined as private human capital, corporate (human capital at the microeconomic level) and national, serving part of the national wealth of the country. The properties of human capital have been determined, which make it possible to define it as one of the factors of innovation development of the national economy. Since innovation can be created by a person who is called to create an invention and promote innovation. In the structure of human capital, knowledge is identified as a source of increase in the value of goods (services) and the creation of innovations that can attract other resources to the production process. It has been determined that human capital is a necessary attribute of innovation development, but not sufficient. Therefore, there are three groups of conditions (social-managerial, logistical, financial-investment), without which the innovation growth of the national economy is impossible. The main focus is on identifying problems (economic, social and infrastructural) that hinder the innovation development of the national economy, the solution of which involves the intensification of human capital development. Human capital is essential for the development of the innovation component of the national economy, since it contributes to the creation of approximately two-thirds of the national wealth of the country and acts as the main factor in the economic growth of the national economy.

Key words: knowledge, innovation, innovation development, creativity, human capital, national economy, creativity.